

А. В. Герцык (Мазыр, Беларусь)

**РАМАН І. ШАМЯКІНА “ВЯЛІКАЯ КНЯГІНЯ”
Ў РЭЧЫШЧЫ СУЧАСНАЙ ГІСТАРЫЧНАЙ ПРОЗЫ**

У беларускай літаратуры апошніх гадоў назіраецца ўстойлівая цікавасць да мінулага краіны, асабліва да таго гістарычнага часу, калі Беларусь уваходзіла ў склад Вялікага Княства Літоўскага. Гэтым абумоўлены росквіт гістарычнага жанру як у драматургіі, так і ў прозе. Вобраз часу ў гістарычных творах В. Іпатавай ствараецца ў самых розных яго праяўленнях: ад часоў паганства і нават індаеўрапейскай эпохі (“Залатая жрыца Ашвінаў”) і да першай паловы XIX стагоддзя (“Ваўкалакам абярнуся”). Топас абмежаваны ў асноўным старажытным Полацкам, такім чынам, адбываецца рух часу, але месца падзей застаецца нязменным.

Адзін з першых твораў пісьменніцы – апавесць “Прадыслава” – прысвечаны жыццю слаўтай асветніцы беларускай зямлі Еўфрасінні Полацкай. Месца падзей застаецца нязменным, але час паслядоўна рухаецца ад дзяцінства гераіні да яе смерці і адпявання. Рух сюжэту спакойны, а ў некаторых момантах нават запаволены, бо развіццё дзеяння адбываецца ў сферы маральнай, хрысціянскай. У некаторых выпадках жывое жыццё спакушае гераіню, нават на смяротнай адрыне яна ўспамінае сваё юнацтва і тое імя, якое далі ёй у час нараджэння, – Прадыслава.

Да часоў сталага сярэднявечча вяртае нас апавяданне В. Іпатавай “Давыд Гарадзенскі”; у тэксце апавядання маюцца спасылкі на гэты час: аўтар апавядае пра паходы войскаў Вялікага Княства Літоўскага на Мазовію, пра дапамогу Давыда рускаму гораду Пскову ў барацьбе супраць крыжакаў, пра разгром германцаў пад Навагародкам.

Вольга Іпатава стварае магутную, легендарную фігуру князя Гародні, якая ў чымсьці нагадвае міфалагічных герояў: ён высокі, магутны, прыгожы, ягонае аблічча падобнае да харугвы, якую нясуць наперадзе княжай дружыны.

Аповесць “Агонь у жылах крэменю” аднаўляе складаную палітычную абстаноўку пачатку XVII стагоддзя на Беларусі, калі Рэч Паспалітая ўключыла ў межы дзяржавы землі колішняга Вялікага Княства Літоўскага. Вольга Іпатава тут ужо выступае ў значнай ступені як гісторык, яна ўключае ў мастацкі тэкст імёны канкрэтных гістарычных асоб – Боны Сфорцы, Сігізмунда III, Ягайлы, Альгерда, Льва Сапегі. Апошні падаецца як патрыёт Вялікага княства Літоўскага, ён імкнецца адрадыць яго былую веліч і палітычнае значэнне. І атрымалася парадаксальнае: простыя жыхары Віцебска і Полацка імкнуцца да таго ж самага, а шляхта і магнаты супярэчаць як намаганням гараджан, так і Сапегі.

Палітычны канфлікт дапаўняецца імкненнем маладога езуіта Лукаша-Казіміра Яноўскага зрабіць кар’еру. Па выхаванні Казімір католік, а па нараджэнні – беларус. Ён ведае аб гэтым, тым не менш, свядома атручвае роднага брата, выконвае завет іезуітаў. Душа яго не вытрымлівае цяжару злачынства, ён спачатку страчвае розум, а потым заканчвае жыццё самагубствам. Вольга Іпатава паказвае сябе сапраўдным майстрам гістарычнага сюжэту, які ў значнай ступені пабудаваны адначасова і рэалістычна, і займальна.

Аповесць “Чорная княгіня” працягвае тэму няшчаснага жаночага лёсу і пачынаецца як хроніка-нататкі шляхцянку Евы Касцевіч; на пачатку сваіх запісаў яна робіць беглы агляд сучаснай ёй палітычнай абстаноўкі, успамінае Стэфана Баторыя, Жыгімонта III, Сігізмунда Аўгуста, Бону Сфорцу. На гэтым фоне зноў-такі разгортваюцца асабістыя трагедыі жыцця галоўнай гераіні і жанчын, побач з якімі яна жыла і якім служыла, – Беаты і Гальшкі Астрожскіх. Ні адна з іх не змагла распарадзіцца ўласным жыццём і каханнем.

У апавяданні “Расянка” моцна гучаць паганскія містычныя матывы, бо галоўныя яго героі – Усяслаў Чарадзеі і Расянка – дачка валхва. Адзін з эпизодаў прысвечаны легендзе пра тое, як маці нарадзіла князя ад Вялікага Змея. Памяць аб сустрэчы з дзяўчынай-валхвіцай суправаджае Усяслава ўсё ягонае жыццё.

У. Арлоў – адзін з самых вядомых пісьменнікаў сучаснасці, што працуе ў гістарычным жанры. Складанасць адлюстравання мінуўшчыны ў тым, што з моманту падзей прайшло шмат стагоддзяў, і таму, каб узнавіць гістарычныя падзеі і зрабіць іх актуальнымі для чытачоў, пісьменнік павінен мець нейкую аб’ектыўную аснову для ўласнага апавядання.

Сюжет сваіх апавяданняў У. Арлоў будзе досыць займальна, стыль аўтарскага апавядання вельмі эмацыянальны, што падштурхоўвае чытачоў да суперажывання. У “Маналогі святога Пётры” аднайменная драўляная скульптура расказвае пра свае жыццёвыя ўражанні, пра людзей, сведкам жыцця якіх яна зрабілася. Эмацыянальны фактар робіцца тут сродкам займальнасці, аўтар ужывае экспрэсіўную лексіку, якая раскрывае дыялектыку пачуццяў апавядальніка.

У апавяданні “Каля Дзікага Поля” прысутнічаюць рэмінісцэнцыі і алюзіі з вядомага агульнаславянскага літаратурнага помніка “Слова аб палку Ігаравым”. Апавяданне скончылася тымі радкамі, з якіх пачынаецца “Слова”, а рысы асобы легендарнага Баяна пісьменнік надае баярыну з дружыны Усяслава Васількавіча. Асоба князя намалявана бегла, недасканала, гэта тыповы феадальны дэспат, які не абмежаваны ніякай дзяржаўнай неабходнасцю.

Жанр “Хронікі Лаўрына Баршчэўскага” пазначаны ў самой назве твора: дзеянне разгортваецца на працягу XV стагоддзя на Віцебшчыне, Полаччыне, у Вялікім Княстве Літоўскім і Чэхіі. Лаўрын – вучань і паслядоўнік слаўных чэшскіх рэфарматараў Яна Гуса і Гераніма Пражскага.

Апісанне чэшскай Рэфармацыі таксама мае сваю традыцыю. Яшчэ Жорж Санд у сваім найбольш вядомым рамане “Кансуэла” зрабіла містычныя апісанні відовішчаў Альберта Рудальштадта, які атаясамлівае сябе з Янам Жыжкам. Пазней расійскія пісьменнікі Сяргей Царэвіч напісаў гістарычны раман “За айчыну”, Аляксандр Алтаеў (псеўданім пісьменніцы Маргарыты Ямпольскай) – раман “Ян Гус з Гусінца”, а ў сааўтарстве з Артурам Фелічэ выйшаў гістарычны твор “Магутны сляпы”, прысвечаны жыццю Яна Жыжкі.

Але У. Арлоў дае сваё бачанне вобраза Гераніма Пражскага, галоўнае для пісьменніка – гэта дэмакратычныя пропаведзі чэшскага філосафа, якія абуджаюць у палачанаў пачуццё гонару за сваю айчыну і жаданне захаваць дэмакратычныя вольнасці.

Істотная асаблівасць твораў Л. Рублеўскай – гэта зварот да міфаў, легенд і паданняў, яна насыляе свой сусвет вобразамі грэчаскай, біблейскай і беларускай паганскай міфалогіі, агульнавядомымі літаратурнымі персанажамі, сэнсава-асацыятыўная сувязь з якімі дапамагае адцягнуць свет думак і перажыванняў яе гераіні.

Міфалагізацыя – гэта адна з асаблівасцей сучаснай літаратуры, не толькі беларускай, але і расійскай, і сусветнай. Да такога мастацкага прыёму звярталіся Умбэрта Эка (“Імя ружы”), Джон Фаўлз (“Вядзьмар”), Віктар Пялевін (“Шлем жаху”) і іншыя мастакі.

У апошнія гады Л. Рублеўская спрабавала свае творчыя здольнасці ў жанры гістарычнага нарыса. Яна друкавала свае творы ў аўтарскай рубрыцы на старонках газеты “СБ – Беларусь сегодня”, якія потым выдала асобнай кнігай на рускай мове “Рыцари и Дамы Беларуси – исторические очерки”.

Асноўны пласт нарысаў складаюць мемарыялы дзеячаў Вялікага Княства Літоўскага – Міхаіла Глінскага, Аляксандра Солтана, Ганны Кобрынскай, Канстанціна Астрожскага, Рыгора Осціка і інш. Нарысы скіраваны да адпаведнай мэты: абудзіць цікавасць да мінулага Беларусі: “В белорусской истории хватает сюжетов не менее драматичных и увлекательных, чем те, которые использовал для написания своих пьес Шекспир. Нешуточных страстей человеческих бушевало здесь не меньше, чем в средневековой Италии или Дании. Только вот мало мы знаем этих удивительных историй, а герои, достойные появиться на сценах, экранах и страницах, исчезают в тумане времени...” [1, с. 4].

Сюжэты, адабраныя Л. Рублеўскай, вельмі займальныя, пісьменніца выяўляе сябе таленавітым папулярызатарам далёкай айчынай гісторыі. Большасць нарысаў вядзе чытачоў да часоў Сталага Сярэднявечча, Адраджэння і Асветніцтва. Аўтарка паймаў стэрскую чаргу гістарычных факты і авантурныя прыгоды, якія надаюць займальнасць гістарычнаму аповеду.

І. Шамякін стварыў уласную непаўторную версію айчынай гісторыі. Падзеі ў яго рамане “Вялікая княгіня” пераносяць чытачоў на мяжу XV– XVI стагоддзяў. Як відавочна з назвы рамана, яго гераіня – гэта жанчына, адна з дачок Зоі Палеалог, якую вязуць да яе жаніха – вялікага князя Літоўскага Аляксандра. Алена сама адзначае, як яна пасталела падчас падарожжа, у думках яна звяртаецца да сваёй маці і сёстраў, і гэты зварот поўны пранізлівай тугі і распачы: “Мамачка родная! Каб ты ведала, як яны падтрымлівалі мяне, Марфа і Ксенія, у гэтым цяжкім падарожжы, якое, здаецца мне, цягнулася гады, а не тыдні. Я вырасла за гэты час... Як вырасла! Вырасла... А сэрца ўсё роўна трапечацца. Сэрцайка маё! Чаму ты як птушачка ў клетцы? Чаго ты баішся? Не бойся” [2, с. 28–29]. Гэты ўнутраны маналог нагадвае шмат у чым высокапаэтычны “плач Яраслаўны” са “Слова аб палку Ігаравым”.

У рамане галоўным з’яўляецца сацыяльна-рэлігійны канфлікт паміж каталіцкім атачэннем вялікага князя літоўскага Аляксандра і праваслаўным атачэннем вялікай княгіні Алены: “Пан маршалак! Вячанне будзе ў саборы рымскай веры. Але там будзе і наш святар, ён будзе чытаць нашу малітву. Ніхто не павінен прымушаць мяне да рымскага закону. Такая дамоўленасць бацькі майго, гасудара ўсея Русі, з пасламі Аляксандра” [2, с. 25].

Трэба заўважыць, што, на наш погляд, існуе пэўнае падабенства твора В. Іпатавай “Прадыслава” з “Вялікай княгіняй” І. Шамякіна. Яно не толькі ў гендэрнай накіраванасці лёсаў галоўных гераінь, але і ў прыродзе ўнутраных, псіхалагічных канфліктаў: у душы княгіні Алены змагаюцца любоў да бацькі і каханне да мужа, а ў душы Еўфрасінні – каханне да юнака і суровы аскетызм манаскага абавязку. Сутыкненні абодвух памкненняў у душы Алены рэалізаваны І. Шамякіным у назве адпаведнай главы рамана: “Паміж молатам і кавадлам”.

Пра Еўфрасінню Полацкую напісаў таксама і У. Арлоў; шэраг гістарычных нарысаў аб’яднаны ў кнізе з аднайменнай назвай, але пісьменнік засяродзіўся ў асноўным на грамадска-рэлігійнай дзейнасці Еўфрасінні, між тым як В. Іпатава – на яе душэўным стане; І. Шамякін спалучыў гэтыя два бакі ў сваім творы.

І. Шамякін выкарыстаў і прыём мастацкага паралелізму: гісторыя жыцця пакаёўкі Ксюты дапаўняе і адцяняе жыццёвы шлях вялікай княгіні Алены.

Паступова ад главы да главы мы бачым, як змяняецца характар вялікай княгіні, як робіцца яна дарадчыцай мужу і змякчае супярэчнасці паміж ім і бацькам: “Ездзіў

у Маскву канцлер яе Іван Сапега: Аляксандр стараўся наладзіць узаемаразуменне з цесцем, даказаць яму, што ніякага ўціску Алена няма. Пра гэта яна напісала п'ймо – са згоды мужа, з яго дапамогай. Доўгае і ласкавае пісьмо, запэўніваючы, што жыве яна шчасліва, у каханні, і веру сваю пільнуе, і ніхто не прымушае яе перайсці ў рымскую веру” [2, с. 102].

Гэтак жа паступова аўтарскі аповед набывае спачатку драматычны, а потым і ўвогуле трагічны характар: найўныя дзявочыя страхі адступаюць, перад вялікай княгіняй раскрываецца складанасць жыцця, складанасць становішча, у якім апынуліся яна і яе муж. Алена разумее, што ад вялікага князя, а потым караля польскага мала што залежыць: “Але самым галоўным было абмежаванне ўлады караля; Аляксандру і ў галаву не прыходзіла, што яснавельможнае панства ўзнімецца гэтак высока, Дзяржаўная ўлада, па сутнасці, пераходзіла да сенатарскай рады, дзе кароль меў адзіную прывілею: старшынстваваць, калі пажадае прысутнічаць. Пры гэтым сенатараў мог судзіць толькі сенатарскі суд, што давала ім поўную незалежнасць ад караля. Не манарх – над сенатам, сенат над манархам” [2, с. 151].

Барацьба за польскую карону, а потым супраць польскага сената падарвалі сілы Аляксандра, ён быў вымушаны больш часу праводзіць не ў Вільні, а ў Кракаве, што непазбежна аддаляла яго ад любімай жонкі Алены.

І. Шамякін апісвае шчаслівы шлюб, які паступова разбураюць жыццёвыя і палітычныя абставіны. Вялікая княгіня па-жаночку змагаецца супраць іх, але адзін чалавек, тым больш жанчына, не ў стане перамагчы складанасці жыцця. Яна змагаецца за здароўе і жыццё свайго мужа, хворага вязе яго дадому, даглядае яго да самай смерці. Перад намі прыклад жаночай самаадданасці, вялікая княгіня аказалася больш мудрай, чым палітыкі, яе бацька і муж па палітычных матывах аказаліся ворагамі, але ненадоўга перажылі аднаго. Алена напружана думае пра тое, што ў жыцці самае галоўнае, і прыходзіць да высновы, што гэта – вера ў Бога. Таму і памірае яна з імем Выратавальніка на вуснах, яе адыход з зямнога быцця спакойны і ціхі, між тым як Прадыслава памірае сярод цяжкіх успамінаў, асабістае, жаночае не дае ёй набыць неабходную гармонію.

Твор І. Шамякіна дэманструе выдатнае веданне жаночай псіхалогіі, пісьменнік паказвае прагу мацярынства, якога была пазбаўлена Алена. Яна ўпарта прасіла Багародзіцу паслаць ёй дзіця, прасіў аб гэтым і Аляксандр у сваім касцёле, але гэта не здзейснілася. І Алена знайшла ўцеху ў гульнях з сынам сваёй пакаёўкі і сяброўкі Ксюты: “...Алена проста забывалася, што гэта не яе сын. Любы дотык дзіцяці напаяў яе цела незвычайнай цеплынёй, яго смех, галасок – што глыткі крынічнай вады для засмяглай душы. Адтавала яе душа і расцвітала зноў гэтак жа пышна і шматколерна, як у першых месяцах замужжа, жаночага шчасця” [2, с. 110]. Такія прачулыя радкі маглі б належаць пісьменніцы-жанчыне, але ж стварыў іх мужчына.

Як бачым, раман выходзіць за межы толькі гістарычнага жанру, у ім ёсць глыбокае асэнсаванне веры як моцнай асновы чалавечай душы, якая дапамагае вытрымаць цяжкія выпрабаванні жыцця. Прыкладам такой непакіснай верніцы, адданай Богу, з’яўляецца вялікая княгіня Алена, адданая жонка і дачка, якая да самога скону захоўвала вернасць духоўным прынцыпам Праваслаўя.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Рублевская, Л. И. Рыцари и дамы Беларуси: исторические очерки / Л. И. Рублевская. – Минск : Маст. літаратура, 2013. – 246 с.
2. Шамякін, І. П. Вялікая княгіня / І. П. Шамякін // Збор твораў у 23-х тамах. – Т. 20. – С. 1–186.